

**PHUROFESA VHO MS MAKHANYA, T̄HOHO YA YUNIVESITHI NA
TSHANDA TSHA MUTSHANTSELARA
YUNIVESITHI YA AFRIKA TSHIPEMBE
LEKITSHA YA TSHIHUMBUDZO TSHA VHO STEVE BIKO YA N̄WAHA
NGA N̄WAHA YA VHU 20 YA KHA LUBUVHISIA
TSHO FARWAHO HO T̄ANGANELANA UNISA NA THE STEVE BIKO
FOUNDATION
LEKITSHA YO NETSHEDZWA NGA VHO VHAFUNZI VHO AL
SHARPTON (USA)
12 KHUBVUMEDZI 2020**

Ndo livhuwa Mutshimbidzamushumo.

Ndi pfa ndo ḍala dakalo uri ri khou fara muṭangano wa kha lubuvhisia ṇamusi u elelwa vhutshilo ha murangaphanda wa kale wa mbofholowo, Vho Bantu Stephen Biko, vhe vha lovha nga ḍuvha ḷeneḷi nga 1977 tshiṭokisini tsha dzhele ya tshiṭalula nga murahu ha u tambudzwa lwa tshiṭuhu. Sa zwe nda sumbedzisa kha tshiambi tshashu muṭanganoni washu mulovha, ro vha ro tama u fara muṭangano wavho kha shango ḷa havho ḷa Afrika Tshipembe, fhedzi nga mulandu wa dwadze ḷa COVID-19 na nyiledzo dzaḷo, ri khou shumisa ṇḍila ya kha lubuvhisia u fara ḷekitsha iyi.

Ri pfa ro hulisea sa Yunivesithi ya Afrika Tshipembe, khathihi na vha Steve Biko Foundation, u fara vhuṭambo ha vhu 20 ha N̄waha nga

ñwaha ha ̣ekitsha ya Tshihumbudzo tsha Vho Steve Biko. Nga zwenezwo ri khou livhuwa vha muṭa wa Vho Biko na Tshiimiswa kha u huliswa uhu khathihi na tshumisano ye ra i vhona i bvela phanda

Ro dzhiela nṭha zwe Vho Steve Biko vho vha vha tshi ima khazwo a na nndwa yavho i vhavhaho ya u lwa na tshiṭalula, zwo tou tea zwavhuḍivhuḍi namusi u ramba murangaphanda a ḍivheaho a rangaho phanda dzangano ̣a Black lives Matter nga tshifhinga tshine zwa zwino ̣o no phadala na ̣ifhasi nga murahu ha u vhulahwa lwa tshiṭuhu ha Vho George Floyd. Zwi do vha zwa vha tshihumbudzo tshihulwane vhukuma tsha u farana ho kwhaṭhaho vhukati ha madzangano a mbofholowo na Pan-Africanism zwine zwoṭhe zwi na ṭhuṭhuwedzo u bva kha masia a vhuvhili hao a Ḍanzhe ̣a Atlantic.

Kha bugu ya ṭhuṭhuwedzo ya, ***Souls of Black Folk in 1903***, Vho WEB Dubois, vho sumbedza uri “Thaidzo ya ñwahaḍanambili ndi thaidzo ya khethano nga muvhala – vhuṭumani ha murafho wa muvhala wo goḍombelaho na uyo u songo goḍombelaho kha vhathu vha Asia na Afrika, kha ̣a Amerika na kha zwiṭangadzime zwa lwanzhe”. Ro vha ri sa zwi ḍivhi uri thaidzo iyi i ḍo vha vho thaidzo na kha ḍana ̣a minwaha 21, sa zwo sumbedzwaho nga u ṇaṇa ha khethano nga muvhala na u engedzea ha mabulayo a tshiṭuhu nga avho vhane vha vha kha mmbi dza tsireledzo kha vharema; ndi ngazwo “Black Lives Matter” ̣o vha fulo ̣a tshililo tshi tikedzaho zwa vhulamukanyi.

A thi timatimi muhumbuloni wanga uri vha do tendelana na lekitsha iyi, ine ya vha tsha tshihumbudzo tsha vhu 43 tsha lufu lwa Vho Steve Biko zwandani zwa muvhuso wa tshitalula, i nga si itwe hu songo lavheleswa kha zwiwo zwi swikaho zwiraru zwe zwa 'kwama' 'lifhasi la vharema' kha vhege dzi si gathi dzo fhiraho.

Kha la Amerika lifhasi lo vhona, nga vhudalo; munna wa murema Vho George Floyd, vha tshi khou humbelela vhutshilo na u fema mufemo wavho wa u fhedzisela musi vha tshi khou tshipiwa mukulo nga muofisiri wa mapholisa wa mutshena. U bva afho ho vha na zwiwe zwiwo zwinzhi zwi no nga zwenezwi, u fhira zwe zwa zwi zwone murahu. Namusi kha la Afrika Tshipembe, shango lo mangadzwa nga tshiwe tshiwo tsha khethano nga muvhala kha lifhasi la khungedzelo la zwishumiswa zwa mavhudzi kha mavhengele a Clicks le la nyadzisa na u sema mavhudzi a vharema nga u dzhia mavhudzi a vhatshena sa one avhudi. Dzangalelo lashu sa vhorapfunzo li tea u vha kha u pfesesa kuhumbulele nga ha lunako, kana u tsikeledzwa kha zwenezwo ha vhurema. Na uri u vha murema zwi lwa hani na lunyadzo khathihi na u bvela phanda kha u bviswa vhu muthu. Ri pfesesa hani nga vhudzivha ha zwine khungedzelo ya amba zwi tshi vhambedzwa na zwe Vho Franz Fanon vho zwi nwala?

Hu na vhupo vhu sa vhonali, vhupo ha gomelelo ho omaho nga ndila i tatisaho, govha li si na tshithu na tshithihi line la nga

vhanga ndaḁo khulu. Kha nyimele nnzhi, vharema a vha na tshomedzo dza u kona u bva afha zwine zwa nga vha zwi vhavhaho vhukuma.¹

Khungedzelo yo sumbedza zwine zwa dzhiiwa sa mavhudzi o omaho sa tshithu tsha vhane vha si vhe vhatu, zwi tukufhadzaho vharema sa vha si tshithu.

Ri do vha ra humiselwa murahu nga u vhulawa ha Nathaniela Julies, mutukana wa miḁwaha ya 16 ane a vha na Down Syndrom, a dzulaho kha lokheshi yo hoḁefhadzwaho nga vhushai ya Edorado Park. Zwi ḁo sumbedza u sa londa kha sia langa u amba nga ha mulandu uyu, u khou shumaniwa nawo nga IPID.² Zwi a fusha u vhona uri lufu lwa Julies' lu khou ita uri hu lavheleswe kha ndeme ya vhutshilo ha vharema, tshirunzi tsha vharema.

Zwone zwi tshi ri tumanya na shango line la vha haya ha Vhafunzi Vho Sharpton, ndi tshiwo tsha zwenezwino tshi elanaho na Vho Daniel Prude, munna wa murema we a tambudzwa nga tshipfundamuya u swika a tshi lovha nga Mapholisa vha Rochester (kha la United States) vhege mbili dzo fhiraho.³ U fana na Vho George Floyd na vhaḁwe

¹ Fanon, Frantz (1986 [1952]) *Black Skin, White Masks*. London, Pluto Press. Pg. 10

² Independent Police Investigation Directorate

³ Daniel Prude, suffering from a mental health episode, was killed on 23 March 2020 by Rochestor Police when they put a 'spit hood' over his head, leading to his suffocation. The video showing how he died emerged recently and led to #BlackLivesMatter protests in the town. See Nir, Sarah M *et al* (2020) Rochestor police suspend officers over man's death, *New Your Times*, September 04 2020

vharema vhanzhi vhe vha lovha zwanḡani zwa mapholisa, Vho Prude vho lovha nga u kundelwa u “fema”.

Zwi ri humiselaho murahu nga u angaredza arali ro lavhelesa kha zwine ra khou ṡangana nazwo ṡamusu, ndi zwa uri vharema vha khou tambula, u pfa tshipfundamuya, u vhidzelela na u lila vha tshi ri: “A ri koni u fema!”

Vho Steve Biko vho sumbedzwa kha mveledziso idzi vha ri ṡetshedza zwishumiswa zwa u saukanya zwine, sa yunivesithi na Tshiimiswa vhuvhili hashu khathihi na zwiṡwe zwiimiswa zwinzhi na madzangano, ra zwi shumisa u khwinisa nga maṡḡa kha nyimele dza vharema. Zwenezwo kha vhuṡambo ha tshihumbudzo tsha lufu lwavho ndi khou tama u ombedzela nga manweledzo a si gathi a vhuṡali a vho Biko.

U ṡola nga vhuronwane maṡwalo na kuhumbulele kwa Vho Biko zwi ri humbudza uri u fheliswa ha tshiofisi ha sisiṡeme ya khethano nga muvhala kha bammbiri a zwi tou livhisa kha u fhelisa khethano nga muvhala hune ha vha tshipiḡa tsha zwiimiswa hune ho dzula muhumbuloni na u shumiswa kha zwiimiswa nga murahu ha musi hu tshivha na tshanduko dza mulayo.

Ndi ngazwo ṡwana wa Muafrika a tshi vhenga vhufa hawe nga tshifhinga tsha musi a tshikoloni. Tshifanyiso tshe a sumbedzwa

a si tshavhuḍi tshi ita uri a ḍibaḍekanye na tshitshavha tsha vhatshena fhedzi.⁴

Kufarelwe kwe vharema vha ku wana zwanḍani zwa sisiṭeme, hu nga vha kha khungedzelo ya Clicks kana u fa nga tshipfundamuya tshiṭaraṭani tsha Rochester, zwi sumbedza khethano nga muvhala⁵ uri vharema vha bvele phanḍa na u tambula u mona na lifhasi. Zwa ndeme ndi zwa uri, Vho Biko vho pfesesa uri khethano nga muvhala a i ho thungo. Nahone a vho ngo tou khakha kana u sa zwi ḍivhi nga khole, musi vha tshi ḥwala uri:

Khethano nga muvhala ine ra ṭangana nayo a i vhi hone fhedzi muthu nga muthu, i dovha ya vha hone u ita uri zwi vhone u nga ndi kwone kutshilele kwa vhatu vha Afrika Tshipembe. Naho zwazwino ho vha na ndingedzo dzi songo khwaṭhaho dza u sumbedza zwithu zwa khethano nga muvhala zwo sumbedzwaho zwi khagala kha sisiṭeme , ngoho i kha ḍi vha ya uri sisiṭeme i wana ṭhuṭhuwedzo yayo nga u vha hone ha vhuvha hu lwaho na vharema tshitshavhani.⁶

Vhuvha uvhu hu lwaho na vharema vhu kha ḍi vha hone kha tshitshavha tsha hashu, zwino vhu khou ḍivhonadza na nga nḍa ha

⁴ Biko, Steve (1978) *I Write What I Like*. London: Bowerdean Press. Pg. 29

⁵ Carmichael, Stokely & Hamilton, Charles V (1997) *Black Power: The Politics of Liberation*. New York: Vintage.

⁶ Biko, Steve (1978) *I Write What I Like*. London: Bowerdean Press. Pg. 88

zwine maanda muvhuso a kona u zwi langa, zwine zwa tea u lwiwa nazwo. Vho Biko vho ita khuwelelo kha vharema ya u difuna na u dithonifha nga ndila ye Mudzimu a vha sika ngayo. Vho vha vha tshi do ri tutuwedza, u fana na nga ndila ine ra khou shuma ngayo namusi, u pfesesa vhumani ha nyimele dza vharema. Zwenezwo zwo vha zwi ri fhulutho mitodzi u vhona hu na vhuthihi kha tshumelo ya mbulungo ya Julies, u kwashekanya mbondo dze muvhuso wa tshitalula wa vha u tshi khou toda u dzi fatha vhukati ha vharema vha la Afrika Tshipembe – uri vhothe ndi vharema nahone vha khou tangana na khaedu dzi fanaho.

Zwi fanaho, mbondo dzine dza nga vha hone vhukati ha vharema kha dzhango na avho vhane vha vha vhafhalali dzi tea u kwashekanya. Naho zwi tshi ri khuthadza vhukuma u vhona silogeni tsha “Black Lives Matter!” tshi tshi khou fhefhefa fano, kha la United States na u mona na lifhasi. Iyi ndi yone ndila ya khwinesa ya u elelwa vhufa ha Vho Bantu Stephen Biko – nga u khwathisa uri “Black Lives Matter!” Zwino, ndi ngani ri tshi khou bvela phanda na vhumambo vhu fanaho na uvhu – ha lekisha ya Vho Steve Biko?

Ri na mushumo sa yunivesithi, tshiimiswa tsha ndivho, nga kha thodiso yashu, u wanulusa na u sumbedza zwine Vho Biko ya amba zwone, zwine Vho Fanon vha amba zwone, Vho WEB Dubois na

vhanwe vhanzhi, nga ha nyimele dza u vha murema hu si kha la Afrika
Tshipembe fhedzi, u mona na lifhasi.

Ndi na fulufhelo la uri vhorapfunzo vhashu vha do bvela phanda nga u
didina uho, zwi tshi katela u wana vhumani na thanganelano ya
nndwa dza vhatu u mona na madzhangano.

Zwenezwo ri pfa ro dala dakalo vhukuma u tangedza Vhafunzi Vho
Sharpton uri kovhele vho kha vhumali havho. Ri khou dovha hafhu ra
netshedza tshanda tshashu tsha vhuthihi u mona na lwanzhe kha u
lwa na dwadze la khethano nga muvhala lo ambarelaho zwitshavha
zwa hashu.

Vhafunzi Vho Al Sharpton! Vha nga ri netshedza Lekitsha ya
Tshihumbudzo tsha Vho Steve Biko ya vhu 20 ya Nwaha nga nwaha,
Ndi a livhuwa.